

Rontás és gyógyítás: interpretációk. *Esetelemzés*²⁹⁷

Tematika: rontásetet, átok és következményei, émikus és étikus helyzetértelmezés, a rontás azonosítása, a papnál tett látogatás, az átok mint hátrányos helyzet, az életvezetés átorientálása, genealógiai kapcsolatok a hiedelmekben.

Terminológia: csinálmány, átok, testtechnika, a jelentések egybehangolása, idioszinkratikus zavarok, emlékezési alakzat, személyes bevonódás.

Az etnográfus narratívája

Az alábbi elemzés egy család rontásetetének bemutatására és értelmezésére tesz kísérletet. Tulajdonképpen azokat a mechanizmusokat kívánja feltárni, amelyek az értelmezési hagyományt az időben és a társadalomban közvetítik, azokat a teljesítményeket, amelyek a helyzet értelmezésében, a helyzet megélésében és a rontástól való szabadulásban csúcspontokká válnak. Az etnográfiai irodalom főként a rontó szerepkörét és a rontás eseményét vonta be az elemzések körébe. Jelen dolgozat a rontás értelmezése, megélése és túllépése mint teljesítmény fölött kíván elidőzni.

A történet szereplői

AA1 – férfi; született 1952-ben; vallása ortodox; iskolai végzettség: 10 osztály; foglalkozása: földműves-hegesztő.

AA2 – nő; AA1 felesége; született 1951-ben; vallása református, tanulmányai: érettségi; foglalkozása: nyugdíjas hivatalnok.

AB1 – AA1 és AA2 leánya; született 1978-ban; vallása református; iskolai végzettség: érettségi; foglalkozása: üzleti alkalmazott.

AB2 – AA1 és AA2 leánya; született 1981-ben; vallása református; iskolai végzettség: érettségi; foglalkozása: üzleti alkalmazott.

AB3 – AA1 és AA2 leánya; született 1982-ben; vallása református, iskolai végzettség: 12 osztály; foglalkozása: üzleti alkalmazott.

B – ismerős; fiatalember; sofőr.

Az 1980-as évek elején, az Erdélyi Mezőségen végzett terepmunka alkalmával ismerkedtem meg az akkor még gyermektelen családdal. Kapcsolatunk két évtizeden keresztül alkalmi találkozásokból állt. Időközben három gyermekük született. A nő készségesnek

²⁹⁷ Az esetelemzés korábban közölt változata: Keszeg V. 2005.

mutatkozott beszámolni a terhessége, a csecsemőgondozás, a gyermeknevelés, a betegeskedések idején hallott és alkalmazott elhárító és benefikus cselekvésekről. 2003 februárjában egy újabb gyűjtőút alkalmával került sor részletes beszélgetésre. A családról érdeklődve derült fény a család életét felforgató eseményekre. Akkor AA1, AA2 és AB2 közreműködésével mintegy kétórás hangfelvétel készült. A beszélgetésen rövid ideig jelen volt AA2 édesanyja és sógornője. A fejlemények felől 2003 szeptemberében érdeklődtem újra a családtól. Ekkor AA2 és AB2 vett részt a beszélgetésben.

Eseménytörténet

AA2 gyermekkora óta mozgáskorlátozott. Középiskolai tanulmányainak befejezése után kereskedelmi alkalmazottként, majd adminisztratív munkakörben dolgozott. Nyugdíjba vonulása óta csupán háziasszonyi teendőit látja el.

Férje, AA1 gyári munkás, majd nyugdíjas, magángazda.

2001 nyarán déli órában egy cigányasszony látogatta meg az A. családot. A tornácon az egyik lány próbálta feltartóztatni. A barátságosan fogadtatásra a látogató szerencsétlenségek, kudarcok sorával fenyegette meg. A házban a mozgáskorlátozott, a ház körüli munkában kimerült háziasszonyt találta. Rövid beszélgetés után a G. néven bemutatkozott jósasszony készségesen megmasszírozta a hátát és derekát. A háziasszony néhány perc alatt megszabadult a fáradságtól és fájdalmaitól. A gyermekkora óta szinte állandóan érzett, állapotával összefüggő fájdalom megszűnt.

Az időközben előkerült lányoktól a látogató házi termékeket kért, paradicsomlevet, háziszappant, szalonnát, majorságot, valamint pénzt.

A háziak számára meglepő mutatóval bizonyította, hogy rontás van a házon. Befújta a behozott tyúk szájába, amitől az színt váltott, taraja megfeketedett, teste megkékült és pillanatok alatt kimúlt. A háziasszony egy ruhadarabjába egy tojást tett, néhányszor meglóbálta, majd rálépett. Az eltört tojásból egy szőrösomó került elő. Ezután ügyességjátékokkal kápráztatta el a családot. Egy pohár vizet kért. Az asztalra egy zsebkendőt terített, a pohár vizet ráfordította, anélkül, hogy egy csepp is kilötytént volna. Egy cérnaszálra bogokat kötött, majd a cérna két végét meghúzza, az egészet kibontotta.²⁹⁸

Mindezért a háziaktól 99 ezer lejt kért, ami abban az időben mintegy 10 kenyér árát jelentette. Utasítására a pénzt a háziak megköpdösték, hogy szabaduljanak a rontástól, s a tűzbe készült bedobni. A háziak kérésére azonban a pénzt mégsem égette el.

Együtt imákat mondtak el.

Az időközben hazakerült családfő maga is a látogató hatása alá került, készségesen beszélgetett vele. Mikor azonban a cigányasszony követelőzni kezdett, a család szabadulni

²⁹⁸ A szájhagyományból több helyen rekonstruálható a magányosan vagy karaván tagjaként vándorló, illuzionista és ügyességpróbákat produkáló, szórakoztató mágus alakja. A kutatás a jelenséget alig regisztrálta (Keszeg V. 1994).

akart tőle. Csak nehezen sikerült. Végül a látogató elvette a zacskóba összegyűjtött adományokat (köztük a háziasszony egy ruháját is), s kiabálva, a családot átkozva távozott.

A háziasszony aznap végig jól érezte magát.

A család állapota 2002 tavaszán váratlanul rosszra fordult.

A háziasszony rosszabbodást érzékelt egészségi állapotában. Súlyos betegségek során esett át. 2003 februárjában súlyos vírusos hűlés viselte meg. A hűlés szövődménnyel járt együtt. A fájdalom a bordák közé sugárzott ki. A sorozatos betegségek, fájdalmak legyengítették szervezetét.

A gazdasági udvar rendje hónapokon keresztül felborult. A majorságok közel utolsó darabig elpusztultak. A nyár során mintegy száz kiscsibe dőglött el. Télen a tyúkok kezdtek elhullani. Minden előzmény nélkül, pillanatok alatt pusztultak el. Sok eltűnt csirkének nem tudtak nyomára bukkanni. Egyszer véletlenül pillantották meg, hogy az egyik némaréce egymás után nyeli el a csibéket. A 35 réce nagy részének szintén nyoma veszett. Később vették észre, hogy a disznók falták fel őket. Az udvaron nyúlketrec áll. Egy szaporítási fiókat patkányok pusztítottak el. A következő fiadzásból származó állatok a téli fagy miatt pusztultak el, a következő rend kiesett a ketrecből, a földön pusztult el a hideg és az étlenség miatt. A kocának egyetlen malaca született, s nem sokkal malacozás után az is megdöglött. Előbb egy bárány, majd egy juh lett annyira beteg, hogy le kellett vágni.

A harmadik jel a kisebbik lány anyagi helyzetében vált láthatóvá. A szomszéd ország nagyvárosában, vendégmunkában nem tudott eredményt elérni. Sűrűn kellett munkahelyet változtatnia, semmilyen tartalékot nem tudott összegyűjteni. Mindhárom, a családalapítás korában lévő gyermek kapcsolatai, párkeresési kísérletei elbizonytalanodtak.

2002 őszén a család állapota tűrhetlenné vált.

Az első helyzetértelmezés: a rontás

A család tagjainak egzisztenciáját érintő események sorozatát nem lehetett értelmezés nélkül hagyni. Az újabb és újabb kudarcok a család tagjainak figyelmét ráterelték mindennapi életük rutincselekvéseire, a mindennapi események lezajlására. Ez a befeléfigyelés, a magukra való intenzív reflektálás tovább rontotta környezetükkel való kapcsolatukat. Miután a családjukat ért csapások miatt amúgyis elesetteknek, magukra hagyottaknak érezték magukat, ehhez az érzésükhöz a környezetükkel szembeni gyanakvás, a találgatás, a meggyanúsítás társult. A betegségek, anyagi veszteségek, a kapcsolatalakítás kudarcjai elesettség-, üldözöttség érzést állandósítottak a család tagjaiban, akik erőfeszítést tettek ennek leplezésére. Folyamatosan figyeltek arra, hogy környezetük mit észlel állapotukból, illetve találgatták, ki milyen okból és mértékben járulhatott hozzá a helyzet kialakulásához.

Egy bizalmas ismerős tudomást szerzett a család állapotáról, és ő ajánlotta egy, 30 km-re lévő falu görög katolikus lelkészét. Ők nem sokkal korábban beteg édesanyjával fordultak hozzá, s a pap által ajánlott terápia eredményesnek bizonyult.

A papnál tett látogatás

Az A. család két leánya a közvetítő kocsián látogatta meg a papot, 2002 decemberében, a karácsonyi ünnepek előtti szombaton. A két lány és kísérőjük végigülte a délelőtti misét, majd, a többi panaszossal, a templomban maradtak. A pap egyenként állt szóba a páciensekkel. Mikor sorra kerültek, a lányok beszámoltak a cigányasszony látogatásáról és a család életében beállt változásról. A pap maga is rontást állapított meg. Feltételezése szerint a cigányasszony a rontást tolluba kötötte bele. Kérdéseivel egyéb jelekre is felhívta a figyelmet. Az egyik lányban ekkor tudatosodott, hogy az udvaron látott békák, a másikban pedig, hogy a szobákban gyakran hallható bútorreccsenések szintén a rontás, az átok tapasztalható jelei. A pap a családtagok éjszakai nyugtalanságára is ráirányította figyelmüket. Ekkor tudatosodott bennük, hogy a kellemetlen álmok, az álmatlanság, a nyugtalan alvás szintén a rontás jele. Rákérdezett a családfő italozási kilengéseire is.

A pap két téren adott utasítást. Egyik irányban a rontás igazolását kellett elvégezni. A másik irányban a rontástól való megszabadulást beindítani.

A pap füzetbe jegyezte a család nevét és problémáját, hogy utólagosan imádkozzék érettük.

A beszélgetés félórát tartott. Távozáskor a lányok 300.000 lejt tettek a perselybe. Anélkül, hogy a pap erre figyelmeztette, felszólította volna őket.

Az utasítások végrehajtása

A család karácsony előtt két nappal látott neki a párnák felbontásának. A pap azt hagyta meg, hogy elsősorban a háziasszony párnáját ellenőrizzék. Minthogy azonban a párnákat tiszta huzat felhúzásakor meg-megcserélték, minden párnát kénytelenek voltak felbontani. Döbbenettel tapasztalták, hogy a rontás mindenik párnában benne van. A csinálmányok 5–10 tollúból álló, csodálatosan szép, legyező-, koszorúszerű könnyed tárgyak voltak, szín és mintázat szerint megszerkesztve, színes cérnával, rongyfoslányokkal egybeszőve. Általában tenyérnyi nagyságúak, az alapjuk háromszög alakú rongy, szótt mintázattal, a peremén színek szerint elhelyezett, az anyagba szúrt tollakkal. Voltak kisebb darabok is, 3-4 tollúból egybeszerkesztve. A közepük kemény volt. Olykor egy-egy major-ság csigolyacsontjának lyukaiba voltak körbe beillesztve a színes tollak. A csinálmányok szilárdak voltak, kézzel nem lehetett szétszórni a tollakat. S amint a pap jelezte, a háziasszony párnájából forgácsdarabkák, feltételezésük szerint koporsóból származó, 10 cm hosszú, ujjnyi vastagságú forgácsok kerültek elő.

A család minden tagja irtózáttal, kétségbeesetten és némán végezte dolgát. Rettegés, mindenkivel szembeni bizalmatlanság szállta meg őket. A csinálmányokat összegyűjtötték, olykor egész párnákat találtak eldobásra érdemesnek. Este a család két férfitagja egy-egy zsák tollúval elindult a 10 km-re lévő Marosra. Az úton kiskocsit intettek le, azzal tették meg a távolságot. A Maroshoz érkezve a zsákokat a vízbe dobták. Amint másnap, napfényben láthatták, a zsákok fennakadtak a jégen, s csak néhány nap múlva sodródtak el a vízben.

A család egyik tagja évek óta a szomszéd ország fővárosában lakik. Költözéskor egy kispárnát vitt magával. A család unszolására ő is a Dunába hajította a párnát.

A karácsony utáni első péntektől a család elkezdte a böjtöt. A pap könnyű böjtöt rendelt el. Csupán a pénteki napokon, és kizárólag a zsíros ételektől kellett megtartóztatniuk magukat.

Ezután újra vissza kellett menniük a templomba.

Újabb látogatás a templomban

Ezúttal a lányok egyike, egyedül tette meg az utat. A kedd, a péntek és a vasárnap közül kellett választania.

A lelkész emlékezett esetükre, a fejlemények felől érdeklődött. Az állatok, a szülők egészségi állapota, a lányok barátságkötése felől. A látványos javulás elmaradását azzal magyarázta, hogy túl későn léptek akcióba. Ebben az esetben szükséges újra kibontani a párnákat, és további csinálmányokat távolítani el. Egy agyagszerű, sárga színű, könnyen porladó kődarabot adott a lánynak, hogy porlasszák szét, és a port a párnákban osszák szét.

A lány a pap előírása szerint minden családtag részéről egy-egy ruhadarabot (ing, kendő, hajszalag) vitt magával. A lelkész ezeket szenteltvízzel és tömjénnel szórta be. A lány fejére fémkoronát tett, és körbejárva őt, beleéléssel imádkozott.

A helyzet újraértelmezése

2003-ban, mikor a csapások sorozata nem akart szűnni, AA2 újabb értelmezést adott helyzetükre. Pár évvel korábban AA1 egyedülálló nagynénje elgondozásra kérte fel őket. Minthogy AA2 egészségi állapota ezt nem tette lehetővé, a nagynéni magára maradt, a rokonság felváltva viselte gondját. Halála után a rokonok szétosztották az örökséget. AA1 a nagynéni ágyneműit, a párnahuzatokat, lepedőket is magukhoz vette. Ezeket használatba fogták. AA2-ben évek múltán tudatosodott, hogy a beteg, haldokló, állandó gondviselés nélkül maradt nagynéni az ágyneműre, annak használóira mondott átkot.

Az átok mint hátrányos helyzet

Az átkozódás mint viselkedési forma leírása hosszú ideje foglalkoztatta a kutatást. Az értelmezésekben leírt kontextusokat tekintve a megközelítés három típusát lehet elkülöníteni.

1. Egyik értelmezés szerint a *káromkodás* gyűjtőfogalomba vont átkozódás sajátos viselkedési stratégia, *nyelvi viselkedés*. Saját kontextusában különböző jelentésekkel bír. Tárkány Szücs Ernő az elégtétel szolgáltatás, a „társadalmi kényszer (közvélemény)” egyik formájaként határozza meg: „Az átok (elkárhoztatás, kiközösítés) súlyosabb volt, mert a nép hite szerint nem lehetett visszavonni, és azt tartották róla, hogy előbb-utóbb beteljesül.” (Tárkány Szücs E. 1981: 789.) Michael Stewart fogalmazza meg a romák körében folyó átokmondás több funkcióját: a roma lakosság mindennapjaiban az átok (ezen

belül a gyakori önátok) egyszerűen igazolja és megerősíti egy kijelentés hitelességét (M. Stewart 1994: 110). Egy hasonló értelmezési vonalon haladó terepmunka az átkozódást beszédstílusként, az együvé tartozás eszközeként jeleníti meg. Miközben a cigányok közötti mindennapi átokmondás az együvé tartozást, az egyenlőségi viszonyokat termeli újra, a magyarokkal szemben a helyzet uralását, az előnyök, előállítását tudja biztosítani (Kovai C. 2002). „A középkor vége felé az istenkáromlás még merész szórakozás, és a nemesek előjoga” – állapítja meg művelődéstörténeti könyvében Johan Huizinga. A káromkodás, az átok vaskos társasjáték, amelynek örömeitől olykor a papság képviselői sem tartóztatják meg magukat. A francia földön e bűnös szórakozásnak volt Gascogne-i, breton és burgundi formája. Egy korabeli szerző szerint az átokmondás terén Franciaország a legelvetemültebb. (J. Huizinga 1919/1979: 161–162.) Tanulmányában Eperjessy Ernő a *káromkodás* gyűjtőfogalmába sorolt viselkedési formák releváns kontextusaként a férfitársaságban (munkaközösségek, laktanyák) zajló szópárbajt nevezi meg (Eperjessy E. 1999).²⁹⁹

Az újkortól sokasodó tiltásokból Paládi-Kovács Attila arra a következtetésre jut, hogy az intézmények szemében a káromkodás a részegeskedéssel, a verekedéssel, a tolvajkodással, a paráznasággal egyazon kategóriába sorolódik, és a hatóságokat aggasztó méreteket ölt (Paládi-Kovács A. 1994: 173–174).³⁰⁰ Egy évszázadon át viták, kutatások és feltételezések folytak azzal kapcsolatban, hogy a magyar nyelvterület milyen régióiban, milyen társadalmi rétegeiben harapózott el legerősebben e normasértő viselkedés (Paládi-Kovács A. 1994: 178–180). A 16–17. század során a nyelvi agresszió büntetésére három módozat volt használatban: a vesszőzés, súlyosabb és ismétlődő esetben a botozás, a pelengér, a tömlöc, legsúlyosabb esetben a pallos általi fővesztés, amit a nyelv kitépése, az ajkak megcsonkítása előzhetett meg. A 18. században a pallos még mindig használatban volt, és az elevenen megkövezést is alkalmazták. A visszaeső káromkodókat azonban gyakrabban kitiltották a városból, vagy pénzbírságot vetettek rájuk. A 19. században a káromkodókat megvesszőzték, megbotozták vagy áristomba zárták, amit éheztetéssel súlyosbítottak, vagy közmunkával helyettesítettek. (Paládi-Kovács A. 1994: 180–181.)

2. Ebből az értelmezésből eredően ismert az átok ritualizált *beszédformulaként* vagy *nyelvi improvizációként* való meghatározása. A Magyar Néprajzi Lexikon *átok* szócikke az ószövegségi időktől való folyamatos jelenlétét említi. Itt találjuk meg azokat a kontextusokat, amelyekben gyakran fordul elő (gyógyítás, rontás elhárítása, rontás, szerelmi varázslás). (Pócs É. 1977: 166–167.) E kutatási irány az átok poétikai-szerkezeti kvalitásaira és tipológiájára figyel.³⁰¹ A népballadákban és a népmesékben a sztereotip átokformulák poétikai (epikus és nyelvi) alakzatok.

²⁹⁹ Tanulmányában a szerző áttekinti azokat a feltételezéseket, amelyek a nyelvi agresszió terjedését a török, a szerb és a román hatásra vezetik vissza.

³⁰⁰ A tanulmány olyan szerzőket idéz, akik a káromkodást a magyar nemzeti jellem jegyének tartják.

³⁰¹ Az átkok, a szitkok, a becsmérő kifejezések és a káromlások együtt alkotják a káromkodások csoportját. A közlemény 18–19. századi káromkodások szövegeit kulcsszavak szerint csoportosítja és teszi közzé (Czigány L. 1992). Átokformulák: Bosnyák 1982: 115; Fejős Z. 1985 II.: 7–8.

3. A recens források szerint az átok malefikus cselekvés során előálló *egzisztenciális állapot*, amely az életpálya és az életkörülmények minőségének megváltozásában mutatkozik meg. Megnyilatkozhat az egészségi állapot megromlásában (pszichikai instabilitás, szervi elváltozások, örökölt vagy előálló fogyatékoság, testi agresszió), az életpálya minőségének megromlásában (erőtlenség, munkaképtelenség, munkahelyi gondok), a társadalmi viszonyok megromlásában (harag, viszály, szakítás a rokonsági és szomszédsági kapcsolatokban), az anyagi helyzet megingásában (kártétel, tolvajlás elszívése), a gazdálkodás kudarcaiban (a termés, az állatok elpusztulása).³⁰² 1854-ben Ipolyi Arnold is ilyen jelentésben mutatja be a rontást: „természetes boldog állapotábóli, más természetlen, méltatlan s boldogtalan állapot s helyzetbe jutását jeleli” (Ipolyi A. 1854: 338). Vallásantropológiai tanulmányában Szigeti Jenő az átok ószövetségi jelenlétéről értekezik. Az áldás, akárcsak az átok a kimondott szó alakító erején alapszik. Az emberi átok csak akkor hatásos, „ha isten felhatalmazása alapján történik.” (Szigeti J. 2004: 27.)³⁰³

Az átokmondás körülményei

Az átokkapcsolatok leggyakrabban a generációs, a családi, a rokonsági, a szomszédsági, etnikai, ritkán az egyházi intézményen belül alakulnak ki. Az átoknarratívumok leggyakoribb formája szerint a szülők átkot mondanak engedetlen gyermekükre, akit meg is fog az átok; valaki átokkal és rábőjtöléssel rontja meg haragosát; az emberek szívtelensége miatt koldus átkot mond a határra, s az terméketlenné lesz.³⁰⁴ Szatmár megyében a rontó rábőjtöléssel megtoldott átokkal betegítette meg a haragos személyt (Luby M. 1936/1983: 20). Örökség miatti nézeteltérés során a rokonok kilenc pénteken tartott böjttel kísért átokkal rontottak meg egy matolcsi gazdát. A gazda megőrült, egy év alatt meghalt. (Luby M. 1936/1983: 22.) Havad lakói szerint az igazságos átok helyet keres.³⁰⁵ Az Erdélyi Mezőség peremén fekvő Tordatúrban máig élő gyakorlat a megátkozás. A napfelkeltekor, a nappal szembe fordulva mondott, valamint a kilenc keddi böjttel kísért átok hatásos. Egy kárt szenvedett asszony reggel korán égre emelt kézzel mondott átkot első férje gyermekeire. Az átok a hetedik hónapban teljesedett be, a fiú meghalt. (Csögör E. 1998: 181, 759. számú szöveg.) A háború idején egy anya meggondolatlanul átkot mondott helytelen fiára. A fiú nemsokára bombarobbanás áldozatává vált. (i. m. 181, 761. számú szöveg.) Egy asszony tolvajlás miatt mondott átkot egy falubelijére. A karácsony előtti pénteken egész napos böjtöt tartott, imádkozott és átkot mondott. A megátkozott személy nemsokára

³⁰² Érdekes esetként említjük meg az egyik román nemzeti tv-adón elhangzott nyilatkozatot. Az egyik román futballcsapat tagja szerint egy ellensége átkot mondott a játékára, amiért ismételen tehetsége és képessége alatt teljesített a mérkőzéseken. Elégtétellel konstata, hogy a 2004-es évadtól kezdődően azonban játéka felszabadult az átok alól, teljesítménye szemmel láthatóan feljavult, viszont több anyagi kárt szenvedett el.

³⁰³ „Az áld és átkoz: ugyanazon szócsalád két tagja közül az egyik jót, a másik rosszat jelent.” Az összefüggésről: Pais D. 1975: 36.

³⁰⁴ Bihari A. 1980: 19–20. A II.1/A, 1/C, 2, 3/A típusú történetek.

³⁰⁵ Nagy Olga közli Nagy Ödön havadi adatait (Nagy O. 1989: 315).

gyilkosság áldozata lett, felesége megnyomorodott. (i. m. 183–184, 768. számú szöveg.) Egy menyasszony a lakodalom éjszakáján megszökött. Megcsalt vőlegénye átkot mondott rá. A nő házassága, családi élete szerencsétlenül alakult. (i. m. 187, 778. számú szöveg) A gombosi színhagyomány ismeretében Jung Károly ugyanezt a következtetést vonja le: „Az átokmondás a gombosiak hiedelemvilágában olyan rontó céllal bír, amelynek megvalósulásában nem kételkednek. Szövegeink mondai tanúsága szerint az átok tényleg fog, s általában családi tragédiába torkollik.” (Jung K. 1990: 49.) Egyik esetben két leány egy leány fölött különbözött össze. A dulakodásban egyikük halálát lelte. Édesanyja átkot mondott a gyilkosra. A fiatal házas ember végtagjai nemsókára sorvadni kezdtek. Másik esetben egy károsult mond hatásos átkot a tolvajra. Mikor a tolvaj megtéríti a kárt, az átok megszűnik. (Jung K. 1990: 49.) Az etnikus kapcsolatok közül az átokmondás a cigány–magyar, cigány–román viszonyokban releváns. Nincs tudomásunk e kérdés összefoglaló áttekintéséről, a néprajzi közlésekben azonban gyakori motívum a cigány látogatók agresszív fellépése (a kiválasztott személy akarata, beleegyezése ellenére jósol, diagnosztizál, elutasítás esetén átkot mond). Ténykedésük és szolgáltatásaik által tekintélyt, félelmet, irtózatot váltanak ki.³⁰⁶ A gyűjtés hiányosságának tulajdoníthatóan szintén kevés adat utal az (ortodox) pap általi megátkozásról, kiátkozásról (Keszeg V. 1996a: 341; Peti L. 2003a: 163). A gyakorlatot Pócs Éva a „boszorkányság a vallás és a mágia határán” intézményeként foglalta össze (Pócs É. 2001).

Több esetben történik meg az átokmondás mint testtechnika leírása. Korábban említettük már, hogy Tordatúrban égre emelt kézzel hangzott el az átok (Csögör E. 1998: 181, 758–759. számú szöveg). Havadon egy anya összekulcsolt kézzel mondta fiára az átkot (Nagy O. 1989: 327). Az átok mondásának napján/e naptól kezdődően az átkot mondó személy bűntöt tart (Fazakas I. – Székely Sz. M. [1990]: 11; Csögör E. 1998: 182, 765. számú szöveg). Karancskesziben az átkozódó személy letérdepel, kezét összefogja (Fejős Z. 1985 II.: 7, 693. számú szöveg). Szendrey Zsigmond és Ákos babonaszótára szintén térdeplő pozíciót ír elő az átokmondó számára (Fazakas I. – Székely Sz. M. [1990]: 11.). Rendelkezésünkre áll egy cigány epikus énekben megőrződött, törvénykezési esemény keretében lezajló önátkozódási szertartás leírása: „A szertartás ünnepélyes külsőségek között folyt le. Sötét kendőt terítettek a földre, szentképet tettek rá, feszületet, a négy sarkára gyertyát helyeztek el [...] A nő a haját leengedi, bal kezének mutató és középső ujját szívére teszi, és letérdepelve nagy átkot szórt magára, hozzátartozóira (anyjára, gyermekeire stb.). Általában azokra, akiket nagyon szeret. [...] A férfi levette kalapját, letérdelt, a kalapját a kendő közepére helyezte, és arra esküdött, hogy kalapjából öntsék ki az eszét, nyelve ragadjon le, az anyja vezesse vakon, az Isten görbítse meg a száját, ha nem mond igazat. [...] Az eskü nagyon komoly volt, és mindenki úgy is vette. Az eskü után asztalhoz ültek, és mindenki elmondta a véleményét...” (Rostás-Farkas Gy. – Karsai E. 1992: 58–59.)

³⁰⁶ A mágiát gyakorló cigányasszonyokról: Bosnyák 1977: 95–97; Keszeg V. 1999: 284–285.

Tordatúrban a napfelkeltekor mondott átkot tartják hatásosnak (Csógör E. 1998: 181, 758–759. számú szöveg). Kilenc egymás utáni kedden kellett ismétetni (Csógör E. 1998: 182, 765. számú szöveg). Egy 1914-es feljegyzés szerint a kérés, az áldás, az átok bizonyos órában elmondva hatásos (Verebélyi K. 1998: 126, 26. számú szöveg). Udvarhelyszéken száz évvel ezelőtt három egymás utáni pénteki napon végezték az átkot (Fazakas I. – Székely Sz. M. [1990]: 11).

A genealógia

A család olyan társadalmi keret, amelyen belül a múlt, az emlékezet közvetítése megtörténik, ahol a generációk közötti biológiai, gazdasági és kulturális jellegű kapcsolatok lezajlanak. Egyik irányban, felszálló ágon, időben visszafele haladva, a családban történik meg az ősök emlékezetének és hagyatékának őrzése, esetleg lelki nyugalmuk biztosítása, másik irányban pedig, leszálló ágon, az utódok szellemi és anyagi biztonságának garantálása.³⁰⁷ Az eddigi adatokkal ellentétben az egymás utáni generációk más értelemben is sorsközösséget alkotnak: ugyanazon negatív életminőséget kell elviselniük. A helyzet kiváltója valamelyik ős, aki viselkedése miatt magára vonja mások átkát. Vagy, az utódokkal szembeni agresszió formájában ő maga lépteti érvénybe az átkot.

A hivatkozott néprajzi munkák mindenike kitér arra, hogy a szülői átok minden esetben megfogja. „A legnagyobb súly az anyai átok, ha az édesanyja átkozza meg a gyermeket.” (Havad, Nagy O. 1990: 326.) „Különösen a szülői átok nagyon fog”, „az anyja, ha átkozza a gyermeket, megfogja. [...] Mert ő hozza a világra.” (Tordatúr, Csógör E. 1998: 187, 188)³⁰⁸ Tordatúron egyik esetben apa mond átkot lányára, egy másik családban a halálra készülő apa minden gyermekét megátkozta, egyszer az anya hirtelen haragjában fiát átkozza meg. Havadon egy felnőtt férfi megbántotta édesanyját, aki emiatt elrészegedett (Nagy O. 1990: 328). A gombosi átoknarratívumokról olvashatjuk: „Ilyen eseteket beszélnek el történeteink is, általában olyan helyzeteket vázolva föl, amelyekben a gyermek engedetlensége vagy a szülő iránti embertelen viszonyulása ragadtatja átkozódásra a szülőt.” (Jung, K. 1990: 49.)³⁰⁹ Egy esetben a szülői átok hatására a szülők kibírhatatlanul érzik saját gyermeküket, egy másik esetben az anyai átok miatt a halott fiú koporsóját a föld nem fogadja be, egy esetben pedig az anya meggondolatlanul átkozza halálra kisfiát. Doroszlón a szülői átok mellett a megcsalt szerető átkát tekintik végzetesnek (Kovács E. 1982: 190, 1519., 1521. számú szöveg).

³⁰⁷ Korábbi elemzésben tekintettük át a genealógiai kapcsolatokat ápoló szertartásokat és reprezentációkat (Keszeg V. 2002b).

³⁰⁸ Rétközberencsről származó feljegyzés az anyai átok hatásos voltáról: Verebélyi K. 1998: 126, 24. számú szöveg.

³⁰⁹ A szövegtárban több történetben olvasható a szülői átok következménye: 1., 3., 4. sz.

Elemzésében Lőrinczi Kinga-Mária egy erdélyi kisvárosban ténykedő javasasszony gyakorlatát mutatja be.³¹⁰ A betegség, családi, munkahelyi nehézségek esetén hozzá forduló páciensei kávéit isznak. A specialista ennek zaccából következteti ki, hogy a páciens nehézségei apai vagy anyagi ágon elhangzott átok folytán álltak-e elő. Értelmezése szerint minden baj oka egy előd által kimondott átok.

„Az átok eredete az ősök életében keresendő, illetve éppen a mindennapi kommunikáció részeként kimondott sztereotipizált átokfogalmat fedi. A generációs átok eredője a kilencedik leszármazottig hathat, tehát gyökere visszamenőleg a kilencedik ősig mehet vissza. Pontosán nem lehet tudni, hogy melyik leszármazási ágon levő ős mondta ki az átkot, de legtöbbször vagy a nagyszülőktől, vagy a szülőktől száll át minden egyes egyénre. Generációról generációra haladva hatása egyre inkább növekedik.

A jelenben meglevő problémák bármilyen téren az átok kihatásának az eredményei. Az átok a kilencedik rokonsági fokozatig halad, a kilencedik generációnál a családot, személyt nagymértékű szerencsétlenség, baj, betegség éri. [...]

A kilencedik generáció felé történő közelségében az átok hangsúlyossá válik, megerősödik, arányaiban megnő, ezért a baj, a betegség, a szerencsétlenség egyre súlyosabb lesz. Hatása akkor ölti a legnagyobb méreteket, ha a szülő, a nagyszülő vagy a soron következő közvetlen átokhordozó meghal. Ekkor a meghalt egyén után a következő generációs fokozaton levő személyre még inkább kihatással van. Az átok feloldása fordított sorrendben a gyerektől, vagy annak szüleitől (jósoltató) kezdődik és így halad az ősök, nagyszülők, dédszülők fele.” (Lőrinczi K. 2004: 27.)

Az embert érő nehézségek tehát minden esetben emberi eredetűek, az ősöktől a múltból származnak. Ezért megoldásukat is embernek kell végeznie. Minthogy azonban a bajban lévő nem tudja azonosítani az átok elkövetőjét, specialistához kell fordulnia. Ez utóbbi együttal terápiát is előír az átok hatása alóli feloldódás végett.³¹¹

Genealógiai vonalon közvetítődő átokról további tudomással is rendelkezünk. A 19. század közepén egy sóvidéki család birtokába került egy vízimalom. Minthogy a környékről sokan látogatták, biztos megélhetést jelentett a család számára. Ezért is beces, apáról fiúra szálló családi tulajdonként kezelték. A második világháború idején egy éhínség idején a tulajdonos magas áron árusította az akkor hiánynak számító lisztet. Ezért a családot átok érte, amely a névvel együtt közvetítődik. A férjhez menő, a névtől megszabaduló nők az átoktól is szabadulnak. Ma a negyedik generáció él az átok alatt. Az átok megléte közismert a közösségben. A családi hagyományba a családtagokat serdülőkorban avatják be.

³¹⁰ A polgárosult cigánycsaládból származó, görög katolikus vallást követő, egyetemi tanulmányokkal rendelkező asszony egy, a klinikai halállal együttjáró műtétet követően Isten megbízásából kezdett segíteni embertársain. A praxist minden tájékozódás, beavatás nélkül, csupán isteni sugallatra kezdte el, tökéletesítette (Lőrinczi K. M. 2004).

³¹¹ A bajbajutottnak háromszor kell ellátogatnia a javasasszonyhoz. A javasasszony imát és böjtöt ír elő számára. A terápia a következő. Két különböző templomból beszerzett szenteltvizet kell egybe tölteni. Két egymás utáni napon böjtöt kell tartani. A böjt idején a specialista által kijelölt imát egymás után el kell ismételni, ezalatt gyertyát kell leégetni. A szentelt vizet az imamondások előtt részleteiben kell elfogyasztani. (uo.)

Az átokról beszámoló (férfi) családtagnak 20 éves korában szerelemgyermeke született. Édesanyja ekkor fedte fel előtte családjuk tragédiáját.

Az átkot elszenvető első molnár megbénult, felesége magatehetetlenné vált. (Első generáció.) Egyik fiának olyan népes családja lett, hogy kénytelen volt közülük örökbe adni. Két másik fián idegbetegség ütött ki. Egyiküknek mozgásképtelen gyermeke született, másikuk leánya kétévesen vízbe fúlt. (Második generáció.) Az adatközlő édesapja két sikertelen házassági kísérlet után az alkohol rabja lett, gyermekét csak hétvégeken láthatja. Végül mámoros állapotban lépcsőn zuhant le, s ez halálát okozta. (Harmadik generáció.) Az adatközlő az őt ért első csapásként szerelemgyermekének születését nevezte meg. Két unokatestvére krónikus szervi betegséggel él. Egyikük felesége meddő. A rokonságban őt unokatestvéré vált öngyilkossá. Több esetben unokatestvérek közötti házasságot kötöttek. Egyébként a család anyagilag jól szituált. (Szabó Cs. 2002/2003.)

Havadon emlékeznek arra, hogy egy férfit két unokaöccse a vagyon fölötti osztozkodás során harminchét késszúrással megölt. Az áldozat felesége „megátkozta a gyilkosokat, hogy ne legyen örömük gyermekeikben, negyedízigen fogja meg őket az átok.” A börtönből szabadult gyilkosok kínos halállal haltak el, leszármazottaik pedig sánták, bénák, betegek lettek. (Nagy O. 1989: 315.)

Az átok a leszármazás vonalán közvetítődik. Jelentősége, érvényesülése révén a nemzetségen belül kohéziós erőként működik: a családi sorsszerűséget tudatosítja és teljesíti be. Az átok általában tudati állapot, amely a genealógiai és nemzetségi együvé tartozást termeli, olykor pedig fizikai-biológiai jegyekben nyilvánul meg. A sóvidéki esetben az átok megnyilatkozása nemzetségi karakterisztikum, a nemzetséghez való tartozás bizonyítéka. Tágabb közösségben az átok meglepte távolságtartást vált ki: a nemzetség környezetében élők számon tartják, figyelik és kommentálják az átok megnyilvánulását.

A fenti egyik eset szerint a nemzetség nevével való szabadulással az átok is elhárítható.

Értelmezés

Az A. család sosem hitt, ma sem hisz a hiedelmekben. A beszélgetés során, ha a kutató ebbe a mederbe szeretne volna terelni a beszélgetést, elhatárolódtak tőlük. A család minden tagja kiegyensúlyozott, rendszeres, következetes vallásos életet él. Mindenikük középfokú tanulmányokat végzett, közülük többen érettségi oklevelet szereztek. Környezetükben nem volt hagyománya az egyetemre járásnak, ezért sem a szülők, sem a gyerekek nem gondoltak továbbtanulásra, bár megtehették volna. Amíg a gyermekek kisebbek voltak, a család rendszeresen eljárt a tengerpartra, fürdőhelyekre. Utóbb a gyerekek baráti körökkel szervezik meg a nyaralást. A tévézés, az olvasás, a diszkózás, a koncertre, kiállításra járás a fiatalok mindennapjaihoz tartozik. Munkát keresve több országban megfordultak.

2002-ben a család az élete megváltozását érezte. A helyzetük figyelésével, állapotuk értelmezésével és a helyzet okának kikövetkeztetésével fél év telt el. Ennek során hol

individuálisan, hol közösen tettek kísérletet az események, munkájuk eredményeinek és kapcsolataik alakulásának értelmezésére. Először is rájöttek arra, hogy alkalmazott életstratégiájuk nem garantálja korábbi életvitelüket. Korábbi tapasztalataik, életvezetési sztereotípiáik nem biztosították a megszokott teljesítményeket, eredményeket. Életük tőlük függetlenül, ellenőrizhetetlenül, szabályozhatatlanul haladt előre. Másodszor, kapcsolataik ugyan nem szakadtak meg környezetükkel, de e kapcsolatok lehültek. Minden ismerős és ismeretlen személy közeledését, gesztusát intenzív ráfigyeléssel követték és értelmezték. Reakcióikat hosszas megfontolás előzte meg. Ugyanakkor sűrűbbé, intenzívebbé, huzamosabbá vált a családon belüli együttlét és kommunikáció. A helyzet elemzése, értelmezése nagymértékben feltöltötte kommunikációjukat. Életük mélypontja arra a karácsony előtti napra esett, amikor a párnák kibontásakor igazolódott a rontás. Erre a napra úgy emlékeznek vissza, hogy egymást is nehezen viselték el. Fizikai erőfeszítésre volt szükségük, hogy a szűk családi körben megtűrjék egymást. A lakásba zárkózott családtagok némán végezték tennivalójukat, nem tekintettek egymásra, bizalmatlanok voltak egymással szemben, nem volt mondanivalójuk egymás számára. Harmadszor, érthetetlenül megváltozott közvetlen környezetükkel, a gazdaságukkal szembeni attitűdjük. A gonddal nevelt állatokat irtózáttal tele félelemmel szemlélték.

A történések koherenciájának hiánya, az események előzménytelensége, a családtagok szervezetének és érzelmeinek diszfunkcionális működése, habitusuk felszámolódása döbbsentette rá őket arra, hogy az általuk teremtett és fenntartott életvilág átmenetileg elveszítette érvényességét. Erőfeszítéseik során konstruálódott meg az első narratíva, amely logikai, oksági konstrukcióba fogta az idegen személy (cigányasszony) látogatását és a család állapotát. Ebben a fázisban több irányból érkezett a segítség. Egyrészt a lokális szájhagyományból, másrészt a médiából folyamatosan értesültek rontás esetekről. A rontás tényének, motívumainak azonosítása e narratív bázis alapján történt meg. A specialistaként felkeresett pap szintén segített a diagnózis felállításában és kiterjesztésében. A nála tett látogatás, a vele való beszélgetés győzte meg a család tagjait arról, hogy tulajdonképpen az általuk normálisként kezelt funkcióik (alvás, italfogyasztás), valamint a csapások által érintetlenül hagyott személyek (a család fő, a külföldi vendégmunkán lévő leánygyermek) is érintettek.

A szájhagyomány ilyen célú felhasználását más esetben is alkalmunk volt tetten érni. A hagyomány az A. család számára narratív sémát szolgáltatott helyzete megjelenítésére és értelmezésére. Ebben a sémában eleve adva voltak olyan fordulatok, epizódok, motívációk és nyelvi formulák, amelyek a magukról való beszélést megkönnyítették, lehetővé tették, a történet koherenciáját biztosították. Habár a narratív forma általában már a történet előtti fázisban, az események, az idő megtapasztalásában és strukturálásában jelen van,³¹² az A. család interpretációját későbbben, a veszteségek egy részének elszemvedése

³¹² A narratív forma már a történet előtti fázisban, az idő megtapasztalásában és strukturálásában jelen van (D. Carr 1997/1999: 70).

után alakítja ki. Ettől kezdve viszont ez az interpretáció a folyó események recepcióját is meghatározza. Ettől kezdve a hiedelem két különböző szinten van jelen életünkben: az események recepciójának és az események értelmezésének, reprezentálásának szintjén.

A hagyománnyal való találkozásban szűk környezetük és a média volt segítségükre. Az 1989-es változásokat követően a romániai média értelmezés nélkül népszerűsíteni kezdte az ortodox egyház által gyakorolt exorcizmust, javasasszonyok, halottlátók praktikáit, mágusok ténykedését. AA2 tulajdonképpen abban a meggyőződésben volt, hogy a G. néven bemutatkozó cigányasszony a tv-ben és a román és magyar nyelvű írott sajtóban nagy reklámmal rendelkező javasasszony. Ismerőseik, majd az általuk elért ortodox lelkész segítették az A. család tagjait helyzetük értelmezésében. A második értelmezés a család történetének egy korábbi eseménye, a nagynéni halála és a család helyzete között állapított meg összefüggést.

Az interpretáció, és az ennek nyomán létrejövő reprezentáció nem következmények nélküli. Ez tulajdonképpen meghatározza az A. család tagjainak egymáshoz, szociális és társadalmi környezetükhöz való viszonyát. Azaz: átalakítja, kialakítja világukat. A *Jelentések egybehangolt szabályozásaként* ismert, W. Barnett Pearce és Vernon Cronen által az 1970–1990-es évek között kidolgozott teória szerint a társalgás nem egyszerű kommunikációs esemény. Jelentőségét az adja meg, hogy létrehozza azt a környezetet, amelyben az ember leéli életét. (W. B. Pearce 1989; V. E. Cronen 1991. Bemutatja Griffin E. 1991/2001: 65–79.) A pragmatikus George Herbert Mead fogalmait használva, az A. család megrontottsága akkor válik valóságossá, amikor a család tagjai megrontottként viszonyulnak magukhoz és helyzetükhöz, amiből értelemszerűen következik további viselkedésük (G. H. Mead 1934/1973). A helyzetről kialakított, és a családtagok között forgalmazott narratívum egyúttal a rontáshelyzetben való viselkedés szabályait, forgatókönyvét lépteti életbe. Ugyanakkor képesekké válnak a helyzet érzelmi-fizikai átélésére.

A pszichiátria szerint az érzelmi normalitás általános kritériumai az érzelmi érettség, a kiegyensúlyozottság, a realitásérzék, a racionalitás, a beilleszkedés képessége. Ezzel szemben, az etnopszichiátria, etnográfiai adatbázisa alapján amellet érvel, hogy az érzelmi normalitás és anormalitás közötti határ kultúránként eltérően húzódik meg. Etnopszichiátriai értekezésében Georges Devereux a személyiségzavarok négy olyan csoportját állapítja meg, amelyek megítélése (elfogadása, gyógyítása vagy marginalizálása) az illető társadalmi közegeen belül történik meg: a társadalmi struktúrának megfelelő személyiségzavarok (a társadalmi berendezkedés kiváltotta betegségek), az etnikus (csoport) zavarok (pl. a fanatikus lelkesedés vagy gyűlölet), a vallásos zavarok (pl. a sámán extázisa) és az idioszinkratikus zavarok (ismétlődő, atipikus érzések és állapotok) csoportját (G. Devereux 1970). Az A. család esetét az utolsó csoportba soroljuk. Huzamosan, egymástól függetlenül, egymással párhuzamosan olyan (fizikai, pszichikai szociális, kognitív) élményeket élnek meg, amelyekre korábban nem voltak képesek, nem volt alkalmuk.

Itt érezzük szükségesnek felidézni Marcel Mauss testtechnikákkal kapcsolatos általános megfigyeléseit: „az etnológus szembe találja magát egy-egy adott fajta, egy-egy adott nép ilyen és ilyen biológiájának nagy kérdésével. Azt gondolom, hogy bárminek látszódjék

is, itt is biológiai-szociális jelenségekkel van dolgunk. Úgy vélem, hogy mindezen technikák alapvető oktatása abban áll, hogy a testet a használatukhoz idomítsuk.” (M. Mauss 1934/2004c: 445.) Amint említettük, az A. család tagjai még nem voltak hasonló helyzetben. Ennek ellenére szervezetük a helyzethez adekvát módon receptál és reagál. Az esemény kezdetén az asszonynak, AA2-nek van nem várt élményben része. A fogyatékoságával évtizedek óta együtt járó fájdalomérzet a cigányasszony masszírozásának hatására felfüggesztődik. Könnyűinek, lebegőnek, fájdalom nélkülinek érzékeli testét, szervezetét. Lánya a templomban térdelve, a fejére tett koronával, a pappal együtt imádkozva érzi felmelegedni, megtisztulni testét. A terápia kétszeres testkezelést ír elő. Egyrészt a család minden tagja aláveti magát a rendszeresnek bójtnak. Másrészt, a pap által a templomban megáldott, szentelt vízzel, tömjénnel meghintett ruhadarabot öltenek magukra.

Adattár

Részletek az interjúkból

A rontás

A beszélgetés időpontja: 2003. február 17.

AA2: – *Úgy emlékszem, hogy most a nyáron lesz két éve.³¹³ Kapáltam a kertben, vagy mit csináltam. S olyan fáradtan bejöttem s ledőltem ott hátul a konyhában az ágyra. A derekam, a lábaim [fájtak], hogy nem tudtam járni. És közbe beállított egy cigányasszony. S kérdi, hogy beteg vagyok. S mondom, hogy né, kapáltam, s hogy kifáradtam. S odajött, s neki kezdett masszírozni. De olyan jól masszírozott. S közbe mondta nekem, hogy ő G., a jósasszony. Ő gyógyítani tud. S mikor láttam, hogy milyen jól keni a hátamat... olyan jól éreztem magamat... És azelőtt nem sok idővel láttam a televízióban is, mutattak ilyen cigányasszonyokat és... s hát minden, s én arra gondoltam, hogy ez is egy közülük. És olyan jól megmasszírozta a hátamat, a derekamat... és vagy öt perc múlva azt mondja, hogy keljek fel és járjak. Én nem is éreztem semmi fájdalmat. Mintha repültem volna. Olyan jól éreztem magam. És kezdtem hinni neki. S azután [...] kezdett kéregetni. De először azt mondta, hogy hozzatok be egy tyúkot. És behozták a tyúkot és belefújta a szájába, és egy pár másodperc múlva a tyúk kikékölt... a feje, megfeketedett a taréja s megdőglött a tyúk. Akkor kért egy ruhámat, és egy tojást. És a tojást beletette a ruhába. És megforgatta egy párszor, s azután letette a földre, és rátaposott. Szétment a tojásnak a héja, s a közepe mint[ha] egy fekete szörgombolyég lenne... mi olyannak láttuk. S még csodálkozott. [...] Azt jelenti, hogy meg vagyunk átkozva. Azután még mit kért? Kért egy pohár vizet. Felfordította a poharat az asztalon, és nem folyt ki a víz. A pohár alatt maradt. [...] Felfordította, rátette az asztalra. Ráfordította az asztalra, s a víz nem folyt ki. [...] Biztos az asztalra tette a zsebkendőt, s arra fordította rá. Igen. S nem folyt víz. Semmi vízcepegés, ott semmi körülötte nem volt. [...]*

AB2: – *Azután kérte a pénzt. 99 ezer lejt. S hogy ne sajnáljuk a pénzt. És bé akarta dobni a tűzbe. [...]*

AA2: – *S akko kellett köpdössük a pénzt, hogy múljon el a betegség. Akkor a pénzt kellett köpdössük. Valami efféle volt. [...] Akkor már észrevettük, hogy ez itt már valami család, és ki akartuk tenni a házból.*

AB2: – *Ordítani kezdett.*

AA2: – *De nem lehetett. Olyan ereje volt, nyomott vissza minket a házba. És el akartuk tőle venni... me egy pungába belerakta a ruhámat, a tyúkot, a szappant is... S nem akart kimenni. Sehogyse akart kimenni. Kergettük, nem akart. Aztán mégis csak elkapta a plázsát,³¹⁴ s nagy átkozólván kiment az udvarból. [...] Hát a tavaly annyi szerencsétlenség ért. Legelőször is tavasszal kezdődött, hogy egész tavasszal*

³¹³ 2001 nyarán.

³¹⁴ Zacskót.

beteg voltam. Egyik betegség a másik után. Ki se gyógyultam az egyikből, s belementem a másikba, a harmadikba. [...] Itt egy hónapig fekédtam az ágyban. Először kezdődött a hűléssel. S azután a hűlés után beléállt a bordáimba. A tavaly olyan február lehetett. S akkor nagy köhögéssel maradtam a hűlés után. És közbe megfájultak jobb felől a bordáim. És én mind azt tartottam, hogy biztosan a tüdőmmel van valami baj. És elmentem az orvoshoz, és azt mondta, hogy nem a tüdő, hanem a külső csontfájás. De hát olyan rettenetesen fájtak a bordáim. Aztán átjött a jobb oldalra is. Hogy már irtóztam az estétől, lefeküdni. Úgy fájtak. Olyan erős fájdalom, hogy olyant még addig még nem éreztem. Amikor elhelyezkedtem az ágyba, befészkeltem magam, egész reggelig úgyhogy meg se mozdulok. Ez volt a második. Jaj, s akkor azok az erős fejfájások. Akkor azt hittem, hogy abba is belepusztulok. Beszéltem a telefonon [AB1] /-ékkal és így erőltettem egy kicsit, a fejemet le[hajtottam], hogy beszéljek. S akkor beleállt egy nyílalás így nekem a homlokomba. Nekem a homlokom soha nem fájt. Hanem féloldalt a migrénem. De így féloldalt. És olyan erős lüktető fájás jött ide előre a homlokomra. Azt hittem, hogy kiszöknek a szemeim, olyan nagy fájás. És a telefon még le se volt zárva, csak eköszöntünk egymástól és akkor: – Jaj! Megint: – Jaj, jaj! S B. meghallotta, hogy velem mi van. S ez tartott egy hétig. De úgy kezdődött, hogy egyik nap egy negyedórát tartott, másnap má többet, még többet és egy hét múlva már oda jutottam, hogy kétszer is egy éjjel, s még mind nem mentem orvoshoz. S akkor egy hétfői nap, mikor már harmadszor előállt, akkor már be kellett vigyenek a sürgősségre. [...] S az idén megint. Megint kezdődtek. Megint három hétig akkor. Megint azok az izom-, s megint azok a bordafájdalmak. Ezek a nagy bordafájdalmak. S aztán az epétől... És azután a majorságok, a csirkék... mindeniünk eldöglött. A koca egyet malacozott, az is megdöglött. A bárányunk... le kellett vágni, me az is felpuffadt. Utána le kellett vágjuk a nagy juhot. Malacokka, mindenne...semmive, semmive nem vót szerencsénk a tavaly. [...] A majorság egész nyáron [döglött el]. A csirkék. Száz is. És aztán most télen az összes tyúk. Nem maradt meg csak négy tyúkunk. S aztán a rucák. Volt néma rucánk. És azt vettük észre, hogy a csirkék, a kicsi csirkék mind tűntek el. Hol lehetnek, hol lehetnek? Mi lett velük, mert döglöve nem kaptuk meg. Hát egy nap csak lássuk, hogy a ruca nyeli le a csirkét. Annyi csirkét megevett az a ruca... Úgy féltem aztán attól a rucától is. Mintha ördög lett volna, úgy néztem azt a rucát. Nagy fehér ruca. De nyelte le egésze a kicsi csirkéket. Én láttam, mikor lenyelte, a torkába ment le a csirke. Azután volt harmincöt rucánk. Azok is mind tűntek el. Nem tudtuk, hogy hol vannak, mi lett velük. És aztán [AA1] észrevette, hogy azokat meg megette a disznó. Úgyhogy egyik a másikat megette, megölte, hogy nem maradt utoljára... Úgy féltem az udvarba is járni... Mintha valami ördög lett volna az udvarba, úgy féltem. Mindentől. A bárányunk felpuffadt, azt le kellett vágni. És a kocával is... csak egy kicsi malacot maladzott, s aztán az is megdöglött. Nem a tavaly, hanem azelőtt. A tavalyelőtt kezdődött. A nyulainkat megették a nagyegerek. Azután a másik tura³¹⁵ megfagyott, a másik tura kiesett a dróthálón. Semmihez nem volt szerencsénk. [...] Ez is rettenetes dolog volt, mikor beállt ez a vész itt nálunk az udvaron. Te, látad, hogy az az egészséges ruca megy itt az udvaron, félredőlt, és meg volt döglöve. Nem volt az, hogy látad egy-két napig, hogy betegeskedik és félrehúzódik és nem eszik, hanem ment az udvaron és félredőlt és meg volt döglöve. Vagy megdöglött a ládában a tojás közbe. Tojt, leült tojni és ott döglött meg.

A papnál

A beszélgetés időpontja: 2003. február 17.

AB2: – A mise végén, többen, akik ilyen problémákkal mentek, bennmaradtak a templomban, s rendre a pap hívott be.

– Hányan voltak ilyenek?

AB2: – Hát akkor is voltak vagy tízen–húszan. Nagyon sokan vannak minden nap. És amikor ránk került a sor, mi [AB3]-mal bementünk, s akkor a pap, hogy na, meséljük el, hogy mi a problémánk. S akkor mi elmondtuk mind ezeket a cigánnéval. Miket csinált, és hogy azóta milyen rosszra változott az életünk. És hogy nincs szerencsénk semmihez. És akkor megmondta a pap, hogy ez egy varázs. És azt mondta, hogy a cigánné ilyenkor tollukka, a párnákba dolgozik. A varázsokat tollukba köti és hogy mindent, ami tolluból áll, a lakásban, bontsunk szét és fogunk találni ilyen kicsi... tolluk így megkeményedve, kicsi koszorúkat vagy cérnát... Azt mondta, hogy anyukának a párnáját nézzük, mert ott fogunk kapni

315 Rend.

koporsószállánkokat. És csontdarabokat fogunk találni. Ilyen rongyba... tehát a tollu és a rongy össze-fonódva... s hogy ezeket mind szedjük ki, de figyelmesen nézzünk meg mindent, mert ezeket mind ki kell szedni és egy zacskóba bele kell tenni, s egy folyóvízbe dobjuk be. Hogy azt a víz elvigye. [...] Azt mondta, hogy a pénteki nap bőjtöljünk. [...] Azt mondta, hogy ezek után vissza kell menjünk. S addig, amíg visszamegyünk hozzá, bőjtöljünk. [...] Azt mondta a pap, hogy miután mindezeket eldobjuk, és a víz elviszi, akkor egy olyan megkönnyebbülést fogunk érezni. Összesen egy pár napig. És na, azután bőjtöljünk, és... akkor megígérte nekünk, hogy jobb életünk lesz. Jobb sorsunk lesz. És hogy majd visszamenjünk, imádkozni... [...] Kedden, pénteken és vasárnap. És én most pénteken voltam. Bementem és annyit mondtam a papnak, hogy karácsony előtt voltam a lánytestvéremmel, és mondtam a falut, hogy honnan jöttem. Mondta, hogy igen, emlékszek rád. És tudott mindent, hogy mit meséltünk neki. S akkor kérdezte, hogy láttunk valami változást az életünkben. És mondtam, hogy nagy változást nem láttunk, mert anyuka azután is beteg volt, nem javult, és így pénzügyileg se nem mondhattam, hogy nagyon jól állunk, mert ugyanúgy folyt a helyzetünk. Akkor azt mondta, hogy igen sokat vártunk, és ez idő alatt a cigánné új varázsokat kötött. S akkor azt mondta, hogy ha nem változik semmit, semmiképpen az életünk, akkor a párnabontást újból kell kezdeni. És én akkor [nevetés] nagyot néztem, hogy ez nagyon nagy munka. És azt mondta... adott közbe egy kódarabot [...], hogy azt törjem össze, és egy-egy kicsit minden párnába tegyek belé. [...] És hogyha nem változik, akkor menjek újra vissza. [...] Igen, és akkor megszentelte a ruhadarabokat... [...] S engem akkor letérgyeltetett. S valami fémkoronát tett a fejemre. S akkor így mind körüljárt engem. S imádkozott. Megemlégett mindenkit, a családtagokat. És így külön, hogy az állatokhoz legyen szerencsénk, s mindenkinek egészség... [...] És imádkozott, hogy legyen szerencsénk a házassághoz. [...]. Soha nem voltam egy papnál, hogy ilyen problémákat magyarázzak el. S [B] nyugtatott, hogy: – Ne féljete, me nagyon kedves a pap. És egyből úgy belejősztok a beszédbe. S tényleg, amikor bementünk, én kezdtem mondani mindent. És a pap kedvesen, nagyon kedvesen beszélt velünk. Hogy hova valósiak vagyunk, hogy utaztunk, és így ahogy ránk is nézett, meg voltunk nyugodva.

A párnák kibontása

A beszélgetés időpontja: 2003. február 17.

AB2: – Nagyon sok párnánk volt. Kicsipárna.

AA2: – A székpárnákat. Rettenetes munka volt. Olyan munka volt... S aznap olyan légkör volt itt nálunk. Hogy nem is beszéltünk... olyan... mintha féltünk volna egymástól... mintha valami tényleg ilyen boszorkányság... ilyen... rettenetes volt az a nap. [...] De aztán miket kaptak a párnákba. [...] Koszorúk. Milyen szép koszorúk. Úgy össze voltak fonódva azok a tolluk. Mind egy ruhaanyag, mind egy szőtt anyag. Úgy néztek ki.

AB2: – Először még arra gondoltunk, hogy minden párnába a tolluk úgy összegyűlnek. De nem lehetett szétbontani. Olyan erősen össze voltak fogva, nem lehetett szétbontani őket.

AA2: – Mind a stoppolás. Olyan fonások, szövések. Azután kaptak meg deszkadarabot a párnában. [...] Ilyen tízcentis és ilyen ujjnyi vastagságú deszkadarabot. [...] Azonkívül kaptak meg csontokat. Még a tyúknak a lábcsontja is benne vót. És a tyúknak a nyakcsigolyái. És a nyakcsigolyába milyen szépen el voltak rendezve azok a tolluk, te. [...]

AB2: – Volt vagy három-négy darab, ilyen háromszögű... rongyból... mintha egy zsebkendő össze lett volna fogva... s körbe a tolluk, szín szerint is voltak. A széle sötétbarna, azután a sárgás, fehéres, szín szerint össze voltak [válogatva] és nagyság szerint is.

– Mekkoraak voltak a koszorúk?

AB2: – Így egy tenyér nagyságú. A tolluk az anyaggal együtt. A pap mondta, hogy miután eldobjuk ezeket a tollus formákat, egy pár napig nagyon rosszul fogjuk érezni magunkat. Mindenki. S azután egy olyan lelki nyugodtság... Az, hogy nem éreztük jól magunkat, az a fáradtság, az az ijedtség, amiket láttunk. Úgy belénk szállt, olyan irtózat volt. Karácsony előtt is egyáltalán nem éreztük jól magunkat. [...] Mikor az első két párnát bontottuk, már akkor kaptunk ilyesmiket. Olyan irtózatot volt, úgy féltünk. S azután mikor én is látok tollut, úgy irtózok, hogy nehogymég megfogjam. Hogy nehogymég olyant kapjak. Azt hiszem, az a fáradtság is, s az az ijedtség is, a végén egyik se beszélt senkivel. Azt vártuk, hogy végezzük el minél hamarabb. Nem beszélünk egymással.

AA2: – Sarokra is jött ki ez a [...]. Így jött a szöttek, így sarokra. Háromszög formájában volt ez a szöttek, s akkor jöttek innen a tolluk szépen így behelyezve. [...] De ez a fonott dolog is, ez is tolluból volt.

– Minden párnából került elő?

AB2: – Igen. A legtöbb ilyen nagyobb volt, de voltak olyanok, hogy három-négy tollból összeállítva. De azok is, a közepe nagyon-nagyon kemény volt.

A nagynéni átka

A beszélgetés időpontja: 2003. szeptember 10.

A múlt héten az jutott eszembe, hogy [AA1]-nek a néneje, Z. néni... Amikor beteg volt, és akarta, hogy mi gondozzuk el. Eljött ide, hogy egyezzünk meg, hogy majd a házat adja, hogy gondozzuk el. Én akkor azt mondtam, hogy nem mondom, hogy nem gondoznánk el. Nem vagyok ép-egészséges, és én nem tudom őtet rendezni. Nem tudok oda hozzá feljárni. Hogyha ő beegyezik, hogy [AA1] rendezi. De mint férfi, nem tudja rendezni egy asszonyt. És akkor én azt vettem a fejembe, hogy ő megátkozott minket. [...] És azt mondtam [AA1]-nek, hogy: – Te [...], te hiszed, hogy mi átkozott párnahuzaton alszunk. [...] Hát esetleg megátkozta, hogy akihez kerül. Nem rendezték, nem gondozták. [...]

Következtetések

Befejezésül a fenti elemzés következtetéseit nevezzük, illetve ismételjük meg.

1. Az A. család esetében az életvilág, valamint az ebben szerveződő életpálya olyan *funkcionális rendszerek*, amelyek a hiedelmek legitimálását teszik lehetővé. A funkcionális rendszer fogalmát Raymond Boudon alkalmazza a logikus és a nem logikus közti határ meghúzhatósága végett. A funkcionális rendszerben a kapcsolatok az egyének által betöltött szerepek között jönnek létre. A kapcsolatokat maga a rendszer írja elő, lépteti érvénybe, működteti. (R. Boudon 1990.) Az A. család egymás után két ilyen rendszert dolgoz ki. Mindkét esetben magukra vállalják és megélik a megrontott család szerepét, ebbe a szerepbe helyezkedve viszonyulnak a látogatójukhoz és a paphoz, illetve a halott nagynénihez. Ebből következően fontosnak tartjuk a hiedelmek funkcionális rendszerükben való vizsgálatát.

2. Másodsor, a hiedelmek narratív természetét hangsúlyozzuk újra. Egyik írásában Jurij M. Lotman a szövegek kultúráját elhatárolja a szabályok kultúrájától. A szöveg az információk olyan szervezési, tárolási és működési formája, amely gondoskodik a jelentés létrejöttéről, akárcsak a kulturális információk használati szabályainak átörökítéséről. (I. Lotman 1969/1974: 54–55.) Jan Assmann az *emlékezés alakzatainak* nevezi a fogalmak és tapasztalatok felidézhető egységét. Az emlékezés alakzatai között vannak narratív alakok is. (J. Assmann 1992/1999: 38–39.) Pléh Csaba a narratív formát emlékezeti sémaként határozza meg, s megállapítja azokat a szabályszerűségeket, amelyek a narratív szöveg terjedelmét és tartalmát érintik (Pléh Cs. 1986). Roger C. Schank és Robert P. Abelson pedig a forogatókönyvek normatív, pragmatikus funkcióját emeli ki: egy adott kontextusban az események helyes sorát írják le, stilizált mindennapi helyzeteket kezelnek (R. Schank – R. Abelson 1977/1989: 368).

3. Talán a fenti megállapítások még mindig a kulturális rendszer (életvitel, hiedelmek, intézmények, társadalmi kapcsolatok) felől értelmezik az A. család viselkedését, és nem

fordítva. Az esetet azért is tartottuk bemutatásra érdemesnek, mert a hiedelemmel élő ember viselkedése követhető végig általa. Egyrészt, értelmezésük csapongása, átszerveződése szembeűnő. Látszólagos következetlenségük egyrészt a saját helyzetükkel, másrészt a hiedelemmel szemben mutatható ki. A helyzetükre való összpontosítás, reflektálás hol intenzíven, hol felszínesen történik, hol pedig megszűnik problémának lenni. Illetve, hol individuálisan, hol összehangoltan, a család szintjén történik. E fluktuációt a hiedelemtudat sajátosságának tartjuk. A hiedelemhez mint hagyományhoz való viszonyulásuk a *személyes bevonódás* függvénye. Muzafer és Carolyn Sherif az attitűd három zónáját különbözteti meg: az elfogadás, az elutasítás és az elnemi kötelezettség sávját (M. Sherif – C. Sherif 1948/1969, idézi E. Griffin 1991/2001: 185–195). Az A. család történetében egymást váltogatják azok a szakaszok, amelyekben a hiedelemhagyományt integrlják életükbe, és azok, amelyekben tőle függetlenül élnek. Olykor minden környezeti eseményben a rontás, az átok jelenlétét érzékelik, állapotuk újabb és újabb mozzanataira terjesztik ki azt. Máskor pedig maguk is elhatárolódnak a körülöttük élők hiedelem-interpretációitól.

4. A rontáshelyzet mindaddig tart, amíg benne lévőnek érzik magukat. A két évig húzódo időszak alatt az A. család fokozott figyelemmel követi és értelmezi a körülötte bekövetkező eseményeket, kauzális viszonyokat állapít meg. A két év során az állapotukról való beszélés domináns módon jelen van a családon belüli és a specialistával (pap) folytatott kommunikációban. Az előállt új helyzet szokatlansága és ismeretlensége pánikhangulatba, létbizonytalanságba sodorja a családtagokat (C. Berger 1988). A kommunikáció, a tények, a hipotézisek és a diagnózis folyamatos tematizálása transzparenssé teszi a helyzetet, tudatosítja a család állapotát, hozzájárul a cselekvési alternatívák megválasztásához.